

HALAÇÇA-FARŞÇA DİL İLİŞKİLERİ: GENEL BİR BAKIŞ*

Hasan GÜZEL**

Öz: İran'da konuşulan Halaçça, koruduğu eskicil özellikler ile diğer Türk dillerinden ayrılır. Yakın zamana kadar Halacistan kırsalında geniş işlev alanına sahip olan Halaçça, geçen yüzyıldaki büyük toplumsal değişimler nedeniyle işlev kaybına uğramıştır. Halaçça, yitim sürecinin hızla ilerlediği ve yakın gelecekte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan bir dildir. Halaçça birçok eskicil özelliğini koruyor olmasına rağmen Farşçadan sayısız dil bilimsel birim kopyalanmıştır. Bu çalışma Halaç nüfusunun fazla olduğu Telbab köyünden derlenen metinler üzerine yoğunlaşmaktadır. Farşçanın Halaçça üzerindeki etkisi, Lars Johanson'un kod kopyalama modeline göre incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Farşça, Halaçça, Oğuzlar, Dil İlişkileri, Kod Kopyalama

Khalaj-Persian Language contact: An Overview

Abstract: Khalaj, spoken in Iran, distinguishes itself from other Turkic languages with the old features it preserves. Khalaj, which served an influential function in the Khalejstan area until recently, has lost this functionality due to radical social changes in the last century. Khalaj is a language that is undergoing a rapid process of disappearance and is in danger of extinction in the near future. Although many archaic features are preserved today, numerous linguistic copies made from Persian are also used in Khalaj. This article focuses on the texts collected from the village of Talkbab, where the majority of the Khalaj population is located. The influence of Persian over the Khalaj will be analyzed according to Lars Johanson's code copying model.

Keywords: Persian, Khalaj, Khalaj, Oghuzs, Language Contacts, Code Copying

Giriş

Türkçenin farklı varyantlarını konuşan topluluklar tarih boyunca Çin'den Avrupa ortasına kadar uzanan geniş coğrafyada farklı kültürler ile etkileşim içinde olmuşlardır. Çok çeşitli dilsel sonuçlar doğurmuş olan Türk-İran etkileşimi bu geniş coğrafyanın farklı bölgelerinde (Anadolu, Kafkasya, Orta Asya gibi) gerçekleşmiştir. Oğuzların yüzyıllarca yaşadıkları bölgelerden güney-batı ekseninde hareketleri ile başlayan ve devamında Selçukluların İran'daki hâkimiyetleri Türk-İran (özellikle Oğuz-Fars) etkileşimini İran topraklarına kaydırmıştır. Selçukluların hâkimiyetinden 20. yüzyıl başlarına kadar büyük ölçüde İran yönetiminde Türklerin yer alması Türk topluluklarının ve Türkçenin farklı varyantlarının İran'da yayılmasının önünü açmıştır. Tarihsel, dinsel, sosyal ve coğrafi kimlikler bakımından farklılıkları bulunan bu toplulukların çoğunluğu Oğuz kökenlidir. (Bosnalı 2007: 20-21). Bununla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Azerbaycan Türkçesinin değişik bir varyantını konuştukları düşünülen Halaçlar yer almaktadır. Konuştukları dil itibarıyla Oğuzlardan ayrılan Halaçlar, Kum, Erāk ve

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde, Prof. Dr. Emine Yılmaz danışmanlığında 31.08.2021 tarihinde tamamlanan "Dil ilişkileri Bağlamında Halaçça" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Ankara / TÜRKİYE. E-posta: hasanguzel7@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-4201-8634.

Save şehirlerinin arasındaki geniş bölgede yerleşik olarak yaşamaktadırlar. Halaçların tarihi ile ilgili mevcut bilgiler sınırlıdır. Onların adı ilk defa, Kaşgarlı Mahmud tarafından anılmaktadır. Halaçların bir bölümü 17. yüzyıla kadar Afganistan'ın kuzeyinde yaşamıştır. (Tezcan 2018: 246-247). Bazı Halaç kabileleri ise Moğol istilası ile İran'ın merkezine göç etmişlerdir (Khajeh 2013: 58). İran'ın merkezine göç eden bu Halaç boyları günümüzde Halacistan denilen bölgede yaşamaktadırlar.

İran'da yapılan sayımlarda etnik köken özelliği işlenmediği için resmi olarak hiçbir etnik, dil ve dinsel grubun sayısı bilinmemektedir. Halaçça üzerine önemli bilimsel çalışmalar yapan Gerhard Doerfer, "Khalaj and its relation to the other Turkic languages" makalesinde, Halaçça konuşurların (50 köyde dağınık) 20,000 kişi olduğunu bildirmiştir (1978: 17-33). UNESCO (Atlas of the World's Languages in Danger) Halaçların sayısını 42,100 kişi olarak göstermiştir.

Yakın bir zamana kadar İran Azericesinin bir varyantı olarak kabul gören Halaçça ile ilgili çalışmalar 20. yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. İlk önemli çalışma, 1940 tarihli "The Turkish Dialect of the Khalaj" adlı yazısıyla Vladimir Minorsky'ye aittir. Minorsky, Halaççanın diğer Türk dillerinde görülmeyen özelliklere sahip olduğunu fark etmiştir (1940: 418). Bazı bölümlerde Oğuzca-Halaçça özelliklerin birbirinden ayırt edilmediği için bu çalışma bugün sadece tarihi öneme sahiptir. Minorsky'nin hemen ardından *Güyeşhā-yı Vafs o Aştiyān o Tafreş* (1940) adını taşıyan çalışmasında Muhammad Moghadam Halaçça örneklerine de yer vermiştir. Halaçça ile ilgili en kapsamlı veriler, Doerfer ve Tezcan'ın çalışmalarından elde edilmiştir. 1968-1973 yıllarında Göttingen Türkoloji kürsüsünde yapılan araştırma gezilerinde kayıtlar yapılmış ve bu kayıtlar üzerine önemli çalışmalar yayımlanmıştır. *Khalaj Materials*, Doerfer'in Halaçça ve Halaçlar üzerine yayımladığı ilk eserdir. Doerfer ve öğrencileri tarafından 1971 yılında yayımlanan bu eser Halaççanın yeniden keşfi yanında Halaççanın ses sistemi ile ilgili önemli veriler sunar. (Dorerfer vd. 1971: 52-57). Eserin sonunda yer alan etimolojik sözlük bölümünde ise 234 madde başı yer almıştır (Dorerfer vd. 1971: 291-311). Söz konusu madde başlarına bakıldığında tüm listenin yarıya yakınının Türkçe sözcüklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Doerfer ve Tezcan 1980 yılında Halaççanın ilk sözlüğünü yayımlamışlardır. Doerfer ve Tezcan tarafından 1980'de yayımlanan *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)* Harrab ağzına dayanan bir sözlüktür. Sözlüğe kaynaklık eden Mosayeb Arabgol'ün Harrab köyünden olması nedeniyle sözlük, bu ağza dayandırılmıştır. Doerfer'in 1987 yılında yayımladığı *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch* isimli iki ciltlik eseri içerdiği Halaçça malzeme açısından çok önemlidir. Halaççanın en önemli metinleri *Folklore-Texte der Chaladsch* adlı eserde yayımlanmıştır. Doerfer'in Halaçça üzerine yaptığı en önemli çalışması *Grammatik des Chaladsch*'dir. Bu, Halaççanın ilk ve tek grameridir. Bunun dışında, Doerfer Halaçça üzerine birçok makale yayımlamıştır. Bu makalelerde Halaççanın İran'daki Türk dilleri içerisindeki yerini, önemini vurgulamıştır.

Göttingen grubunun ilk dönem çalışmalarından sonra C. Heyet'in Halaççaya yönelik Halacistan bölgesinde araştırmalar yaptığı görülür. Daha sonra Mosayeb Arabgol ile de bağlantı kurmuş ve *Varlık* dergisinde (1988) "Halaç Türkçesi" başlıklı bir makale yayımlamıştır. Doerfer'den sonra Halaççanın Türkiye ve Avrupa Türkolojisinde gerekli ilgiyi gördüğü söylenemez. Göttingen Türkoloji ekibinden sonra Mainz Türkoloji Projesi kapsamında Filiz Kırıl, Kum yakınlarındaki Halaç köylerine gitmiştir. Kırıl, özellikle kadın konuşurlardan derlemeler yapmış, fakat bu kayıtları yayımlamamıştır. Halaççanın

sözdizimine yönelen Kırıl, Halaçça kanıtsallık (2000a), Halaççadaki bağımlı cümle yapısı (2000b) ve Halaçça emir yapısı (2006) üzerine çeşitli çalışmalar yayımlamıştır. Kırıl, kendi yaptığı derlemelerden çok Doerfer ve Tezcan'ın yayımladığı metinleri kullanmıştır. Türkiye Türkolojisinde Halaçça üzerine çalışan kişilerin başında Sonel Bosnalı gelir. Bosnalı, Halaççanın içerisinde bulunduğu toplumdilbilimsel durum ve Farsçanın etkisiyle Halaççada gerçekleşen değişimler üzerinde durmuştur (bk. Bosnalı, 2007, 2008, 2009, 2010, 2012). Halacistan bölgesine yapılan alan araştırmalarından biri de Ragagnin'e aittir. Ragagnin'in alan araştırmasına dayanan ilk çalışması *Major and Minor Turkic Language Islands in Iran with a Special Focus on Khalaj* (2020) başlığıyla yayımlanmıştır. Ragagnin bu çalışmada özellikle artgönderimsel (anafirik) zamirsel gövde *bilä-*, gereklilik işaretleyicileri ve *ki / ke*'nin çok işlevli yapısından yola çıkarak, İran dilleriyle temastan kaynaklanan özelliklere dikkat çekmiştir. Halaçça ve Halaç kültürünün diğer dillerle ilişkilerini ve önemini vurgulayan başka çalışmalar da vardır. Çagatay (1972), Gülsevin (1989, 1990), Ölmez (1995), Tulu (2012a, 2012b, 2013). Günümüzde Gökdağ (2012, 2018), Doğan (2016, 2017, 2019), Başar (2016, 2017), Dolati (2017), Rahimi (2020), Güzel (2018, 2019, 2020, 2021a, 2021b), Kaya (2020) ve Akkuş (2021) Halaççanın güncel durumu ile ilgili önemli bilgiler sunmuşlardır. Ayrıca Halaçların tarihsel ve sosyolojik durumunu inceleyen eserler de (Khajeh 2013, Tezcan 2014, Bayburtluoğlu 2019) bulunmaktadır.

Halaç yazılı edebiyatının temelleri iki araştırmacının çalışmaları ile atılmıştır. Vaşgan köyünden Abdullah Vaşgani ve Telhab köyünden Ali Asgar Cemrasi. Abdullah Vaşgani, Tahran'da yaşayan bir Halaçtır. Halaççanın Vaşgan diyalektinden yola çıkarak yazdığı Halaçça grameri *Mebani-ye dastur-e zaban-e Xeleci (Helec Tili Bilgisi Kurakı-2012)*, şiirlerini topladığı *Divan-e Seba ve Mahan Yarum*, Halaç tarihini anlattığı *Xalaçha Der Ayineyi Tarih* adlı çalışması Vaşgani'nin en önemli çalışmalarıdır.

Bu çalışma, İran'ın Aştiyan şehrine bağlı Telhab köyünde yaşayan Halaçların dil ilişkileri sonucunda dillerinde ortaya çıkan değişimleri incelemeyi amaçlamaktadır. Dil ilişkileri açısından Halaççanın konumu yukarıda adını andığımız çalışmalarda belirli yönleriyle incelenmiştir. Bu çalışmada hem geçmiş çalışmalar dikkate alınacak hem de yeni yaklaşımlar ve verilerle ilgili konu genel hatlarıyla ele alınacaktır. Çalışmada kullandığımız veriler çoğunlukla 2017 yılında Telhab'da yapılan alan araştırmasında elde edilmiştir. Ayrıca bu tarihten sonra Halaçlarla iletişim araçları ile sık sık görüşmeler yapılmış ve zengin bir veri toplanmıştır.

Batı dilleri üzerine birçok araştırma yapılmasına rağmen, İran, Moğol ve Slav dilleriyle hem alıcı hem verici konumunda yoğun ilişkiler kuran Türk dilleri üzerine çalışmalar yeterince yapılmamıştır. 1992 yılında yayımlanan *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten (Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler)* adlı çalışmasında Lars Johanson Türk dillerinden yola çıkarak diller arasındaki ilişkilerin araştırılmasında kullanılabilir bir model geliştirmiştir. Bu çalışmadaki veriler kod kopyalama modeline göre değerlendirilmiştir.

Halaçça-Farşça Dil İlişkileri

Birçok özelliğiyle İran'daki diğer Türk dillerinden ayrılan Halaçça, dil ilişkileri açısından zengin veri sunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud zamanında başlayan Halaçların Oğuzlarla teması, çok sayıda unsurun kopyalandığı İran'da devam etmiştir (Johanson 2021: 180). Halaçça ayrıca Farşça, Luri vb. farklı tipolojideki İran dilleriyle yoğun temas kurmuştur. Bu çalışmada, Telhab'daki dilsel verilerden yola çıkılarak Halaçça-Farşça dil

ilişkilerinin güncel durumu tespit edilmeye çalışılacaktır. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar sosyal işlevi yüksek olan Halaçça, sosyal ve politik nedenlerle işlev kaybına uğramıştır. Günümüzde Feyzabad vb. köylerde Halaçça daha çok aile içinde konuşulur. Halaç nüfusun fazla olduğu Telhab köyünde Halaçça daha geniş işlev alanına sahip olmasına rağmen dilin her boyutunda (ses, biçim, sözdizimi) Farsçanın yoğun etkisi altındadır.

Ses

Halaççanın sesbilimsel özellikleri Türkoloji ve Altayistik çalışmaları açısından önemli veriler sunar. Bünyesinde eskicil özellikler barındıran Halaçça, etkisinde olduğu Farsçaya göre farklı ses özelliklerine sahiptir. Halaççada, Farsçada görülmeyen: /ö/, /ü/ ve /i/ sesleri bulunur. Farsçada bu tür sesler bulunmaz. Dil ilişkilerinde ses özelliklerinde de çekici yapılar bulunabilir. Dil ediniminde /a/, /i/, /u/ ünlüleri, /ö/, /ü/, /i/ ünlülerine tercih edilir. Bu anlamda kısa ünlüler, uzun ünlülere; ağız ünlüleri, geniz ünlülerine; tek ünlüler, ikiz ünlülere; kelime başında patlamalılar, sızıcılara, yarı kapantılı ünsüzlere ve akıcılara vb. göre önceliklidir (Johanson 2007: 57-58). Bu ifadeye göre yüzlerce yıllık kesintisiz Farsça etkisi Halaççanın ses sisteminin değişmesine neden olmuştur. Halaççanın /ö/, /ü/ ve /i/ sesleri zamanla yerini /o/, /u/ ve /i/ gibi daha çekici seslere bırakmıştır. Bu etki halen devam etmektedir.

Türkçenin tipik seslerinden biri olan dar, arkadamak /i/ sesi, Halaçça için de tipik bir sestir. Farsçadan yapılan kopyalarda bulunmayan bu ses zamanla Halaçça sözcüklerde de /i/ sesine değişmiştir: *qiç* < *qıç* “kıç”, *qarri* < *qarri* “yaşlı kadın”, *qiz* < *qız* “kız”.

Halaçça ve Farsçada sıklıkla kullanılan /i/ sesi, Halaççada çoğunlukla korunmaktadır. /i/ sesi söz sonunda bazen dudak uyumuna girer. Bu ses değişimi Farsçanın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Dudak uyumu Halaççanın diğer varyantlarında sıklıkla görülürken Telhab Halaççasında yüksek seviyede değildir: *öççü* ~ *äççi* “keçi”.

Johanson'un kod kopyalama modeline göre hiçbir dil başka bir dilden aldığı kopyayı aynı şekilde kullanmaz. Diller, iç yapıları nedeniyle kopyaladıkları unsurları kendi kodlarına sokar, uyumlu hale getirir. Farsça ve Halaççanın farklı seslere sahip olması kod kopyalamalar için çekici bir durum oluşturmasa da baskın dil Farsçadan sürekli olarak yapılan kopyalar Halaççanın ses sisteminde kuralların sapmasına neden olmuştur. Her iki dilde de mevcut olan ve dil ilişkileri açısından çekici olan /a/, /ä/ seslerinin birçok örnekte korunmakla birlikte Farsçanın etkisiyle yuvarlaklaşma eğilimi gösterdiği tespit edilmiştir. *qāš* < *qāš* “kaş”, *qor* < *qar* “kar”, *boš* < *baş* “baş”

Farsçanın etkisiyle çoğunlukla /a/ > /ä/ değişimi görülmüş, tam tersi durum çok nadiren gerçekleşmiştir: *āçām* < *āçam* “açım”, *büzär* < *buzar* “soğuktur” (Doerfer 1988: 32-33). Bu etki Telhab Halaççasında tespit edilmiştir: *baluqär* < *baluqar* “köydür”.

/ü/ sesi, Halaççada tipik olmakla birlikte Farsçada bulunmayan bir sestir. Bu ses ilk hecede /š/ sesinin önünde genel olarak korunur. Örneğin *tüştüim* “düştüim” (Doerfer, 1988, 12). Bu durumun dışında, Farsçanın etkisiyle bu sesin ilk hecede /i/ sesine değişerek düzleştiği görülür. *kin* < *kün* “gün”, *hirin* < *hürün* “beyaz”, *ist* < *üst* “üst”, *hizim* < *hüzüm* “üzüm”.

Türk dillerinin genel tipolojik özelliklerinden biri de /ö/ sesinin varlığıdır. Bu sesin Farsçada olmaması sesin zamanla değişmesine yol açmıştır. Farsçanın etkisiyle Halaçça /ö/ sesi ilk hecede genel olarak /ä/ ~ /â/ seslerine değişmiştir: *kör-* > *kär-* “görmek” *söz* > *söz* “söz”.

Halaççada önlük-artlık uyumu genel olarak korunur. Farsçada ise önlük-artlık uyumu yoktur. Bu tipolojik farklılık Farsça etkisinde olan Halaççada önlük-artlık uyumunun bozulmasına neden olmuştur. Eklenme sırasında Halaçça sözcüklerde de uyumun bozulduğu tespit edilmiştir. *hālā-m-iy* “halamın”, *hāy-ar-rätti* “söylerdi”, *haç-ul-di* “açıldı”, *qāl-ättim* “çocuktum”.

Özetle, Farsçanın ses dizgesi Halaçça üzerinde etkili olmuştur. Halaçça, tipolojik olarak farklı olan Farsçanın ses dizgesine eğilim göstermiştir. Farsçanın çekici olan seslerini kullanmaya devam ederken bünyesinde koruduğu çekici olmayan sesleri (/ö/, /ü/, /ı/) değiştirme eğilimine girmiştir. Bütün etkiye rağmen ses uyumunun birçok durumda korunduğu tespit edilmiştir.

Leksikal Birimler

Dil ilişkilerinde en çok örneğin görüldüğü genel kopyalamada, bir dile ait bir unsur, bütün yapısal özellikleriyle (ses, bitişme, anlam ve sıklık) birlikte başka bir dilin uygun çerçevesine kopyalanır. Bu yapılar bağımsız birimler olabilecekleri gibi bağımlı biçimbirimler de olabilirler. Halaçça metinlerimizde üzerine yapılan bu incelemede birçok genel kopya örneği tespit edilmiştir.

Kod kopyalama modeline göre bağımsız biçimbirimler hem genel kopyalama hem de psikolinguistik açıdan desteklenen birimlerdir ve bu nedenle yukarıda işaret edildiği gibi dayanıklılık skalasının en tepesinde bulunurlar (bk. Johanson 2007). Halaççadaki Farsça kopyaların çoğu, bağımsız biçimbirimlerdir. Bağımsız biçimbirimler arasında beklenene üzere anlamlı birimler en çok kopyalanan yapılarıdır. Temel söz varlığını oluşturan anlamlı birimler arasında bitişkenliğin ileri derecede olmadığı iki veya üç heceli somut isimler daha çok tercih edilmiştir. Örneğin, THal. *hāktār* “hektar” (< Fars. *hāktār*), THal. *hāmān* (< Fars. *hamān*), THal. *gorāz* “domuz” (< Fars. *gorāz*), THal. *tōmān* (< Fars. *tūmān*) biçimbirimleri Farsçadan kopyalanmıştır:

(1)

çopanlar vārrattu kâ bērilār gorāzlar
 çoban-ÇK var-EKF.GEÇ.3TK ki kurt-ÇK domuz-ÇK
 vārrattu ullariy çon bārrālāriy yēmāgā
 var-EKF.GEÇ.3TK onlar-BEL çünkü kuzu-ÇK-BEL ye-OLZ.GNŞ-İST
 “Kurtlar, domuzlar kuzuları yemesin diye çobanlar vardı.”

Genel kopyalar genellikle temel kodun gerçek morfosentaktik çerçevesine uyacak şekilde morfolojik olarak yerleştirilir. Farsça sözcük fiillerinin kopyaları çoğunlukla geçmiş zaman ortaç formlarının genel kopyalarına dayanmaktadır. Bunları uyarlamak, için, *et-*, *ol-* gibi yardımcı fiiller kullanılır. İran’da konuşulan diğer Türk dillerinde de görülen bu tür kopyalar (Johanson 1998: 328). Halaççada da görülür: *pūşidā* ‘et-’örtmek’ < Fars. *pūşidan*, *oftādā ol-* “düşmek” < Fars. *oftādan*.

(2)

bō hikmāklāriy puşidā ‘etōm ki sowuq olmayā
 bu ekmek-ÇK-BEL ört-ŞİM.1TK ki soğuk ol-OLZ-İST
 “Bu ekmekleri soğumasın diye örtüyorum.”

Yapısı karmaşık olan bazı sözcüksel birimlerin oluşumunda Farsçadaki öntakılar ya da zaman belirteçleri de etkili olur (Johanson 1998: 330). Bu tür karmaşık sözcüksel yapılar, İran’daki diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada da görülür. Bu tür yapılar,

(THal. *qābl āz in* “bundan önce” < Fars. *qābl āz in*, THal. *bād āz un* “bundan sonra” < Fars. *bā’d āz un*) Halaççaya genel kopya olarak geçmiştir:

(3)

bād āz un xolāsa boydalarıy hākārrättik
bundan sonra özetle buğday-ÇK-BEL ek-GNŞ-EKF.GEÇ-1ÇK
“Bundan önce, özetle buğdayları ekerdik.”

Dilbilgisel Birimler

Yoğun dil ilişkilerinin sonucunda Farsça dilbilgisel birimler Halaççaya kopyalanmıştır. Yapısı basit olan dilbilimsel birimler hem yapısal hem de işlevsel özellikleriyle Halaççadaki yeni koda kopyalanabilir. Bu birimler Halaççanın sözdiziminde geniş kullanım alanına sahiptirler ve bağımsız olabilecekleri gibi bağımlı da olabilirler.

Telhab Halaççasında sıklıkla kullanılan *tā* “-e kadar”, *sāvā* “-den başka, dışında”, *berāy* “için”, *vāra* “gibi” takıları Farsçadan genel kopyalardır. *tā* takısı, Farsçada amacı ya da son noktayı vurgulayan bir zaman işaretleyicisidir. Far. *raftam tā dāneşgāh* “okula kadar gittim.” Bu yapının Halaççaya ya kalıp ifadeler içinde ya da bağımsız olarak iki farklı şekilde kopyalandığı görülür. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere *tā* takısı Halaççada isimden önce de kullanılabilir. Bu kullanımda da kendisinden önce gelen yapıya *-(K)A* bağımlı biçimbirimi gelir:

(4)

qalmuşattuq tā nowrūzqa unda’sōy
kal-GEÇ-EKF.GEÇ-1ÇK ÖT nevruz-YÖN ondan sonra
holunmuşattuq
geri dön-GEÇ-EKF.GEÇ-1ÇK
“Nevruz’a kadar kalmıştık ondan sonra geri dönmüştük.”

Aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi *vāra* sontakısı zamirlerden sonra kullanıldığında *-di-* iç eki de zamire eklenir.

(5)

mundi vāra yeyin hat yu^oqumuz qardaş
bunun gibi hızlı at yok-İYE.1ÇK kardeş
“Kardeş, bunun gibi hızlı atımız yok.”

Farsçada “zıtlık ve uyarı” işlevlerinde kullanılan *vāli*, bitimli cümleleri sebep ilişkisiyle bağlayan *çon* (ya da *çonke*) cümleleri birbirine bağlayan *yā ve o* bağlaçları, Halaççaya da genel kopya biçiminde geçmiştir.

(6)

yeyin baluqqa varsa havul oliya vālī varabilmōr
hızlı köy-YÖN git-ŞART iyi ol-BÜ-GEL fakat git-YET-ŞİM.OLZ
“Köye hızlı ulaşırsa iyi olacak, fakat gidemiyor”

(7)

ālān baluqqa xālāci yā torqī hāyōriz
şimdi köy-B□L Halaçça ya da Türkçe konuş-ŞİM-1ÇK
“Şimdi köyde Halaçça ya da Türkçe konuşuyoruz.”

Farsçadan genel kopya *ägär* (< Farsça *agar*) bağlacı da diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada şart ifadeleri için kullanılır (bk. Güzel 2021b). Bu kopya bağlaç çoğunlukla *-sA* zarf-fiil işaretleyicisi ile şart işlevli bir altasiralama yapısı oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle bu yapı çifte altasiralama kodlaması söz konusudur (Aydemir 2020: 71). Kayıtlarımızda bu birimin bitimsiz cümlelerin başında kullanıldığı tespit edilmiştir.

(8)

ägär yeyin varsaq imqān vār unā dāq hāyōriyz
eğer çabuk git-ŞART-1ÇK imkan var ona da söyle-GNŞ-1ÇK
“Eğer çabuk gidersek ona da söyleyebiliriz.”

Farsçada kullanılan *hām... hām..., yā... yā...* gibi bazı iki bağlaçların Telhab Halaççasına yapı ve işlev özellikleriyle kopyalandığı ve sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir.

(9)

māsālān hām Molla Nāsroddin hām Qōruyli bilimiz
Mesela hem Molla Nasrettin hem Köroğlu bil-GNŞ.1ÇK
“Hem Nasrettin Hoca’yı hem de Köroğlu’nu biliyoruz.”

Halaçça ve Farsçanın isim çekim tipolojisi büyük ölçüde farklıdır. Halaççada isim çekim birimleri Türkçe dil tipolojisine uygun olarak ismin arkasına gelir. Buna karşın Farsçada ise isim çekimi genellikle takılarla yapılır. Bazı durumlarda Farsça unsurların Halaççaya kopyalandığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki örnekte de görüldüğü Farsça *āz* birimi *-DA* yerine kullanılmıştır

(10)

bā’li āz mutur tūštū
evet ÖT motor düş-GEÇ.3TK
“Evet motosikletten düştü.”

Halaççada yönelme durum işaretleyicisi *-KA*, Telhab Halaççasında da sıklıkla kullanılır. Bununla birlikte özellikle yirmi beş yaş altındaki Telhab Halaççalarında Farsça *be* yönelme durumu işaretleyicisinin kullanıldığı örnekler de tespit edilmiştir.

(11)

şā Abbās bi kini varmuş be Esfahan
şah Abbas bir gün-TAN git-GEÇ ÖT İsfahan
“Şah Abbas bir gün İsfahan'a gitmiş.”

Halaççada yokluk eki *-sUz* çoğu durumda korunur. Bununla birlikte Farsça *bi* öntakısının da yoksunluk işlevinde birçok örnekte kullanıldığı tespit edilmiştir.

(12)

bi top bō oyiniy ūⁿnabilmāyz
ÖT top bu oyun-BEL oyna-YET-GNŞ.OLZ-1ÇK
“Topsuz bu oyunu oynayamayız.”

Farsçanın bağımlı dilbilgisel yapıları da Halaççaya kopyalanmıştır. Farsça belirsiz tanımlık *-i* işaretleyicisi isimlerin sonuna eklenerek ismin belirsiz olduğunu gösterir. Bu birimin yer aldığı örneklere baktığımızda sıklıkla soru sözcükleriyle birlikte kullanıldığı görülür (diğer ağızlardaki örnekler için bk. Doerfer 1988: 95).

(13)

nāççā kini qār yayōr
 kaç gün-TAN kar yağ-GNŞ.3TK
 “Birkaç gündür kar yağıyor.”

Karşılaştırma yapıları açısından Türk ve İran dilleri farklılık gösterir. Farsçada yapısal açıdan özel bir karşılaştırma kalıbı varken (*isim + āz + isim + -tār* gibi) diğer Türk dillerinde olduğu gibi Halaççada da özel bir karşılaştırma kalıbı yoktur. Farsçanın yoğun etkisi sonucunda Farsçanın karşılaştırma kalıplarının Telhab Halaççasına kopyalandığı tespit edilmiştir. Farsçadan genel kopya olan *-tār* ve *tārin* birimleri, karşılaştırma yapılarında hem Halaçça hem de Farsça sıfatlara eklenir.

(14)

munayı hāyvān ātu artuqtarar ämmā
 bunun gibi hayvan isim-İYE.3TK fazla-ÜST-BİL ama
 yādumqa tüşmōr ke
 yad-İYE.1TK-YÖN düş-OLZ.ŞİM.3TK ki
 “Bunun gibi, hayvan ismi daha çoktur ama aklıma gelmiyor ki”

(15)

bō hāy bōztārinār kārāk bāhārda sōre kālim
 bu ay soğuk-EN-BİL gerek bahar-AYR sonra gel-İST-1TK
 “Bu, en soğuk aydır, bahardan sonra gelmeliyim”

Birleşik Cümlelerin Seçilmiş ve Karışık Kopyaları

Halaçça ilgi cümleleri açısından Türk dillerinin genel tipolojisinden farklılaşma eğilimindedir. *-an*, *-duk* gibi ilgi cümlesi kuran yapılar Halaççada genel olarak isimleşmiştir. *-miş* işaretleyicisinin ise oldukça kısıtlı bir yüklemleştirici işlevi vardır. Halaççada, Farsçanın yoğun etkisiyle temel sözdizimsel kuraldan sapmalar olduğu tespit edilmiştir. Halaççada, Farsçadan kopyalanan *ki ~ ke* (< Farsça *ke*) biçimbirimi ile kurulan ve sözdizimsel açıdan soncul olan, yani temel cümleden sonra gelen ilgi cümleleri vardır. Genel Türkçenin aksine bu yapıda bir üst cümleye altasıralı olarak bağlanma söz konusudur.

(16)

bō qarru kişi ki bizkā matal hāydu kālmāciri
 bu yaşlı kişi ki biz-YÖN masal söyle-GEÇ.3TK gelinbaci-BİL
 “Bu yaşlı kadın ki bize masal söyledi gelinimizdir.”

Halaçça zaman cümlelerinde *ke*, *vaqti* (*ke/ki*), *qabl āz inke*, *ba'd az inkā*, *tā*, *moqey* (*ki*) gibi Farsçadan kopyalanmış bağlayıcılar sıklıkla kullanılır. Bu birimlerle kurulan yan cümleler, buldukları temel cümlenin yüklemiyle ifade edilen kılış ya da oluşu zaman açısından belirleyip sınırlarlar.

(17)

vaqti ki mān tāqribān ū'n bîş yāş vārrāttim
 vakit ki ben tahminen on beş yaş var-EKF.GEÇ-1TK
 bo işiy ürgāndim
 bu iş-BEL öğren-GEÇ-1TK
 “Bu işi öğrendimde, tahminen on ben yaşıyordum.”

Aşağıdaki örnekte temel cümlede yapılan eylemin yan cümlede yapılandan sonra yapıldığını ifade etmek için ise Farsçada da aynı işlevde kullanılan *bād āz* (*inke*) yapısı kopyalanmıştır.

(18)

‘ākslāriy bād āz inkā u matal hāydu alyam.
foto-İYE.3ÇK BAĞ o masal söyle-3TK al-İST-1TK

“O masal okuduktan sonra fotoğraf alırım (çekerim)”

Halaçça zaman yan cümlelerinde, hem Farsça hem de Halaçça zaman ifadesinin bir arada kullanıldığı görülür. Örneğin aşağıdaki örnekte, yan cümle hem *bād āz* “-den sonra” hem de *sōy* “sonra” birimlerini alarak çift kodlanmıştır.

(19)

bād āz iç sāt sōy qolaqiy hiştii
BAĞ üç saat sonra kulak-İYE.3TK işit-GEÇ.3TK
o kāzi kārđi
ve göz-İYE.3TK gör-GEÇ.3TK

“Üç saat sonra kulağı işitti ve gözü gördü.”

Farsçada amaç cümleleri *ki/ke* ve *tā* biçimbirimleri ile birlikte yükleme istek işaretleyicisinin eklenmesiyle oluşur. Halaçça, amaç cümlelerinin oluşumunda Türk dillerinin tipolojisinden uzaklaşmıştır (bk. Aydemir 2020: 405-414; Bosnalı 2010: 77). Amaç cümleleri Türk dilleri tipolojisine uygun olarak yükleme eklenen istek işaretleyicisinin yanısıra, Farsçadan yapısal kopyalamalarla ifade edilir. Diğer Halaçça ağızlarında olduğu gibi Telhab Halaççası amaç cümlelerinde *ki* ve *tā* biçimbirimleriyle birlikte yükleme, istek kipi işaretleyicisinin kullanılması çok yaygındır.

(20)

bi nafar fāmilida ilçilikkā yu^ollar ki
bir kişi aile-İYE.3TK-AYR elçi-YÖN yol-ÇK ki
qiziy fāmiliqa sohbāt ‘etgāy
kız-İLG aile-İYE.3TK-YÖN sohbet et-İST-3TK

“Kızın ailesiyle sohbet etsin diye ailesinden bir kişiyi görücüye gönderir.”

Farsça koşul cümle tipolojisi Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi (bk. Bulut, 2009: 64-75; Menz 2009: 186-187) Halaçça üzerinde de etkilidir. Farsçada *agar* birimiyle oluşturulan koşul cümleleri Halaççaya da model oluşturmuştur.

(21)

āgār māşiniy vār, pūlyu dāq vārar
eğer araba-İYE.3TK var, para-İYE.3TK de var-BİL

“Eğer arabası varsa parası da vardır.”

Birleşme Kopyaları

Farsçanın yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiilleri çoğunlukla karışık kopya biçiminde Halaççaya geçmiştir. Bu tür kopyalarda Farsça yardımcı fiillerin yerine Halaçça karşılıkları kullanılır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği gibi Farsça *tasmim giriftan* “karar kılmak, karar vermek”, anlamında kullanılan birleşik fiilin Halaççaya karışık kopyalanmıştır.

(22)

bād tāsīm tuttīy ki şām olduğı hāvkā varta!
sonra karar ver-GEÇ.3TK ki akşam ol-ZFE ev-YÖN git-EMİR.3TK
“Sonra karar verdi ki akşam olduğunda eve gitsin”

Farsça *be nazar* “-e göre” yapısı kendisinden sonra bir zamir alarak öznenin yüklemde gerçekleşen duruma ya da olaya bakışını ifade eder. Zamirler mutlaka izafe ile yapıya bağlanır. Telhab Halaççasında da bu yapının genel kopyalandığı ama Farsçanın zamirleri yerine Halaçça zamirlerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

(23)

be nāzār-e ūllar tā axure yu^olqa hāv yu^oqar
ÖT bakış-İZF onlar ÖT son-İZF yol-YÖN ev yok-BİL
“Onlara göre yolun sonuna kadar ev yoktur.”

İzafe Yapısı

Farsçada, izafe yapıları iki isim arasında sahiplik ilgisi ya da isim tamlaması oluşturur. Örneğin *ketāb-e ostād* “profesörün kitabı”, *barnāmā-ye tälāvizyon* “televizyon programı”. Halaçça, Farsçanın yoğun etkisi sonucunda *isim + -(y)e + isim* yapılarını kopyalamıştır. Aralarında sahiplik ilişkisi bulunmayan tamlama yapılarının Telhab Halaççasında daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir.

(24)

şoyl-e āslim āz uşāqluyta yorγān tikmāk
iş-İZF kendi-İYE.1TK ÖT çocukluk-AYR yorgan dikmek
mānim işimidi.
ben-İLG iş-İYE.1TK-EKF-GEÇ-3TK
“Benim işim, çocukluktan (beri) yorgan dikmek benim işimdi.”

Kipsel Yapılar

Kipliğin anlambilimsel çatı ulamları zorunluluk, olasılık ve istek dillerde değişik işaretleyicilerle ifade edilmektedir. Farsçada isteme kipliği *xastan* “istemek” ile devamında gelen bir fiille ifade edilir. Örneğin *be dāneşgāh mixam beram* “üniversiteye gitmek istiyorum.” (ayrıntılı bilgi için bk. Güzel 2019). Telhab Halaççasından derlenen metinlerde bu ifade biçimi seçilmiş kopya şeklinde görülür.

(25)

mundi-bāray hişōrāttim varam
bunun için iste-ŞİM-EKF.GEÇ-1.TK git-İST-1TK
Feyzabad-qa kā Hasan u-ça Hālāci daniş-sa.
Feyzabad-YÖN ki Hasan ora-B□L Halaçça konuş-ŞART
“Hasan orada Halaçça konuşsun diye Feyzabad’a gitmek istiyordum.”

Telhab Halaççası metinlerinde gereklilik ifadesi aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi herhangi bir ek almayan *kārāk* biçimbirimi ve istek birimi (optative) almış çekimli bir fiille oluşturulur. Gereklilik kipliğinin bu tarz ifade biçimi Farsçadan seçilerek kopyalanmıştır. Farsçada *bāyad* bağımsız biçimbiriminden sonra gelen eylem, emir/istek biçimbirimiyle çekimlenmiştir.

(26)

kārāk sän mână kōmāk ietkāy.
gerek sen ben-YÖN yardım et-İST

“Sen bana yardım etmelisin.”

Yukarıdaki örnekle görülen yapı kullanılmakla birlikte Farsçada gereklilik ifadesi için kullanılan *bāyād* biçimbiriminin, dil ilişkilerinin yoğunluğu nedeniyle Halaççaya genel olarak da kopyalandığı tespit edilmiştir. Bu birim de istek/emir kipiyle çekimlenmiş bir fiil ile birlikte gereklilik ifade eder.

(27)

ägär hişöriy ū baluqlariy kârsân
eğer iste-ŞİM-2TK o köy-ÇK-BEL gör-ŞART-2TK
bāyād māşîn alıyay
gerek araba al-İST-2TK

“Eğer köyleri görmek istiyorsan araba almalısın.”

Sonuç

Koruduğu eskicil özellikler nedeniyle Türkoloji ve Altayistik çalışmaları açısından özel bir önem sahip olan Halaçça sosyal işlevinin azlığı nedeniyle yakın gelecekte yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Yüzyıllar boyunca dağlık bir arazide izole bir şekilde varlığını sürdürmüş olan Halaçça, toplumsal yapının hızlı bir şekilde değişmesi sonucu Farsçanın yoğun etkisine maruz kalmıştır. Telhab’dan alınan verilerin değerlendirildiği bu çalışmada Farsçanın Halaçça üzerinde ne tür yapısal farklılıklara yol açtığı genel hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere Halaçça, Farsçanın ses dizgesine eğilim göstermiştir. Farsçanın çekici olan seslerini kullanmaya devam ederken bünyesinde koruduğu çekici olmayan sesleri (/ö/, /ü/, /ı/) değiştirme eğilimine girmiştir. Farsçanın etkisiyle /ö/ / /ü/ > /ä/ / /i/ sesleri arasında sporadik bir değişim söz konusu olmuştur. Buna rağmen ses uyumunun birçok durumda korunduğu da tespit edilmiştir. Halaççadaki Farsça kopyaların çoğu, bağımsız biçimbirimlerdir. Bağımsız biçimbirimler arasında anlamlı birimler en çok kopyalanan yapılardır. Temel söz varlığını oluşturan adlar ve sıfatlar arasında bitişkenliğin ileri derecede olmadığı iki veya üç heceli somut anlamlı birimler daha çok tercih edilmiştir. İşlevli bağımsız biçimbirimler arasında yer alan ve görece kolay kopyalanan bağlaçların da Telhab Halaççasına genel kopyalandığı tespit edilmiştir. Bağımsız biçimbirimlere göre görece daha zor kopyalanan yapılar arasında yer alan bağımlı dilbilgisel yapıların da Farsçadan Halaççaya kopyalandığı tanıklanmıştır. Örneğin Farsçanın karşılaştırma yapılarında kullanılan *-tār* ve *-tārin* gibi işaretleyicilerin hem Halaçça biçimlerle hem de Halaççada kullanılan Farsça biçimlerle kullanıldığı örneklerle gösterilmiştir. Farsça birleşik cümle yapılarının Halaççaya seçilmiş ya da karışık kopya biçiminde kopyalandığı görülür. Halaçça ilgi cümleleri açısından Türk dillerinin genel tipolojisinden farklılaşma eğimindedir. Halaççada, Farsçanın yoğun etkisiyle temel sözdizimsel kuraldan sapmalar olduğu tespit edilmiştir. Halaççada, karışık kopya *ki ~ ke* (< Farsça *ke*) biçimbirimi ile kurulan ve sözdizimsel açıdan soncul olan, yani temel cümleden sonra gelen ilgi cümleleri vardır.

Sonuç olarak, diğer Halaç köylerinde olduğu gibi Telhab’da da Halaçça konuşurları her geçen gün azalmaktadır. Diğer Halaç köyleriyle karşılaştırıldığında Halaç konuşur sayısının görece çok olduğu Telhab’da Halaççanın işlev alanı daralmıştır. Bu çalışma sonucunda Telhab Halaççasının sesbilimsel, biçimbilimsel ve sözdizimsel özelliklerinin Farsçanın yoğun etkisi altında olduğu görülmektedir.

Kısaltmalar

1	birinci kişi
2	ikinci kişi
3	üçüncü kişi
AİT	aitlik
ARÇ	araç durumu
AYR	ayırılma durumu
BEL	belirtme durumu
B□L	bulunma durumu
ÇK	çokluk
EŞT	eşitlik hali
GEÇ	geçmiş zaman
GNS	geniş zaman
İLG	ilgi durumu
İST	istek
İYE	iyelik
ORT	ortaç
OLZ	olumsuzluk
ÖT	öntakı
YOK	yoksunluk
ST	sontakı
SOR	soru
ŞART	şart
ŞİM	şimdiki zaman
TK	tekil
□LÇ	ulaç
YET	yeterlilik

Kaynakça

- Akkuş, M. (2021). İran'da Tehlike Altındaki Bir Türk Dili Değişkesi: Halaçça ve Halaç Dil Topluluğu. *İran ve Turan Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 55-77.
- Aydemir, İ. A. (2020a). İran'daki Türk Dillerinde Amaç Yancümleri. E. Yılmaz, N. Tezcan ve N. Demir (Ed.), *Semih Tezcan Kitabı* içinde (405-414. ss.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2020b). *Çağdaş Türk Dillerinde Altasıralama Stratejileri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Başar, □. (2016). Halaç Türkçesi ve Ali Asgar Cemrasi'nin Çalışmaları. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 5(8), 67-78.
- Bosnalı, S. (2007). *İran Azerbaycan Türkçesi Toplumdilbilimsel Bir İnceleme*. İstanbul: Kebikeç Yayınları.

- Bosnalı, S. (2009). İran Halacistan Bölgesinin Etnik-dilsel Yapısı ve Halaç Türkçesi. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildiriler 1* içinde (191-200. ss.). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bosnalı, S. (2010). Halaçanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış. *bilig*, 53, 67-88.
- Bosnalı, S. (2012). Dil Edimi Açısından Halaçanın Konumu. *Karadeniz Araştırmaları*, 32, 45-67.
- Bosnalı, S. (2016). Halaçlar ve Dilleri. S. Eker ve Ü. Çelik Şavk (Ed.), *Tehlikedeki Türk Dilleri II* içinde (269-292. ss.). Astana/Ankara: Uluslararası Türk Akademisi/ Hoca Ahmet Yesevi Türk Kazak Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı.
- Bulut, C. (2009). Conditional clauses in Iran-Turkic. É. Á. Csató vd. (Ed.), *Turcological Letters to Bernt Brendemoen* içinde (35-76. ss.). Oslo: Novus Press.
- Cemrasi, A. A. (2015). *Hudâ Hâfız Halacî- Halacî Danışak ve Yazak*. Tahran: Tekderah Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2016a). *Karşu Baluqqa Selam*. Tahran: Endişe-yi Nov Yayınları.
- Cemrasi, A. A. (2016). Ali Asgar Cemrasi ile Halaç Türkleri ve Halaç Türkçesi Üzerine Bir Röportaj. (Röportaj ve Farsçadan Tercüme: İmut Başar). *Türk Yurdu-İran Özel Sayısı*, 354, 60-62.
- Doerfer, G. (1972). Der Imperativ im Chaladsch. *Finnisch-ugrische Forschungen*, 39, 295-340.
- Doerfer, G. (1977). Zur Stellung des Chaladsch im Kreise der Türksprachen. *Rocznik Orientalistyczny*, 39, 15-31.
- Doerfer, G. (1978). Khalaj and its Relation to the other Turkic Languages. *TDAY-Belleten*, 1977, 17-33.
- Doerfer, G. ve Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des Chaladsch* (Dialekt von Charrab). Budapest: Akademiai Kiadó.
- Doerfer, G. (1987). Mähmud al-Kāşārī, Arşu, Chaladsch. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 7, 105-114.
- Doerfer, G. (1988). *Grammatik des Chaladsch*. Turcologica 4. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Doğan, T. (2016). Halaç Türkçesinde (-DXK) Ekinin Bitimsiz (Çekimsiz) Fiillerde Kullanımları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 723-737.
- Doğan, T. (2017). Halaç Türkçesinde Anlam Kopyalarının Bir Kaynağı: Farsça Zeden ‘Vurmak, vd.’ Fiili. *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde (176-184. ss.). Bükreş-Romanya: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret AŞ.
- Doğan, T. (2019). Halaç Türkçesinde Sıfat-fiil Eki -GXLX ~ -KXLX Üzerine. *Karadeniz Araştırmaları*, XVI/64, 695-709.
- Dolati, M. (2017). *Halaçça: Belgeleme ve Dilbilgisi Çalışması*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Gökdağ, B. A. (2012). *Halaç Türkçesi Metinleri, Karşu Baluqqa Selam*. Ankara: Vizyon Yayınevi.
- Gökdağ, B. A. ve Doğan, T. (2016). *İran’da Türkler ve Türkçe*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güzel, H. (2018). Ali Asger Cemrasi ve Halaç Edebiyatı. *Türkbilig*, 36, 121-128.
- Güzel, H. (2019). Telhab Halaççası Kiplik İşaretleyicileri Üzerine Notlar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 43-52.

- Güzel, H. (2020). Telhab Halaçları Üzerine Toplumdilbilimsel Bir Değerlendirme. E. Yılmaz, N. Tezcan ve N. Demir (Ed.), *Semih Tezcan Kitabı* içinde (429-440. ss.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Güzel, H. (2021). *Dil İlişkileri Bağlamında Halaçça*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü. Ankara.
- Güzel, H. (2021b). Conditionals in Khalaj. I. Zimonyi (Ed.), *Altaic and Chagatay Lectures, Studies in Honour of Eva Kincses Nagy* içinde (189-200. ss.). Szeged.
- Heyet, C. (1988). Torkî-ye Xalac. *Varlıq, Persian and Turkish Journal*, 4(70), 12-24.
- Johanson, L. (1998). Code-copying in Irano-Turkic. *Language Sciences*, 20, 325-337.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev. N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Kaya, M. (2020). *Halaçlar ve Dilleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Khajeh, B. H. (2013). *İran'da Yaşayan Halaçların Sosyo-Kültürel Yapısı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kıral, F. (2000a). Reflections on -miş in Khalaj. L. Johanson ve B. Atas (Ed.), *Evidentials, Turkic, Iranian and Neighbouring Languages* içinde (89-101. ss.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Kıral, F. (2000b). Copied relative constructions in Khalaj. *Studies on Turkish and Turkic languages. Proceeding of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics* içinde (181-188. ss.). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kıral, F. (2001). *Das gesprochene Aserbaidisch von Iran. Eine Studie zu den syntaktischen Einflüssen des Persischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kıral, F. (2006). Weiteres zum Imperativ im Chaladsch. *Ural-Altische Jahrbücher*, 20, 183-198.
- Minorsky, V. (1940). The Turkish Dialect of the Khalaj. *Bulletin of the School of Oriental Studies*, 10(2), 417-437.
- Ölmez, M. (1995). Türk Halkları ve Dilleri: 2 - Halaçlar ve Halaçça. *Çağdaş Türk Dili*, 84, 15-22.
- Ragagnin, E. (2020). Major and Minor Turkic Language Islands in Iran with a Special Focus on Khalaj. *Iranian Studies*, 53(3-4), 573-588.
- Rahimi, M. (2020). Dil Canlılığı Bağlamında Halaç Türklerinin Durumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 131-145.
- Tezcan, S. (2018). 8. Yüzyılda Afganistan'da Halaç Prensesleri, Günümüzde Orta İran'da Halaçlar ve Dilleri. M. Erdal ve M. Cengiz (Ed.), *Hacettepe Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 231-254.
- Thomason, S. G. (2001). *Language contact. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tulu, S. (2012a). Halaççada Zarffil Eki (-tI). *V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Tulu, S. (2012b). Halaççada Geçmiş Zaman ve Emir İstek Kipi. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Tulu, S. (2013). Ali Asgar Camrası'den Halaçça Bir Kaside: Anadan Ben Halaç Türkü Doğmuşum. *Osman Fikri Sertkaya Armağanı*, Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.